

ФУНКЦІЇ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто функціональну структуру процесуальної діяльності прокурора в сучасному кримінальному процесі України та запропоновано шляхи її оптимізації.

Ключові слова: кримінальний процес, функції прокурора, кримінальне переслідування, прокурорський нагляд.

Наука кримінального процесу приділяє достатньо уваги проблемі функціональної структури кримінально-процесуальної діяльності прокурора. Так, М.С. Строгович ще у 60-х роках минулого сторіччя висловив думку, що кримінально-процесуальні функції – це окремі види, напрями кримінально-процесуальної діяльності [17, с.188]. Надалі В.М. Савицький, О.М. Ларін, І.В. Тиричев та інші доповнювали і деталізували визначення кримінально-процесуальних функцій як певних напрямів [16, с.30; 10, с.5; 19, с.47], структурних частин кримінально-процесуальної діяльності.

У визначеннях цих вчених відсутнє посилення на цілеспрямованість функціональної діяльності того чи іншого суб'єкта, мету, заради якої вона здійснюється. Зрозуміло, діяльність прокурора у кримінальному процесі позбавлена мотиву і відповідної мети, втрачає будь-який сенс і не може називатися функцією. Тобто законодавчо передбачена система спеціальних дій певних суб'єктів кримінального процесу, спрямована на виконання ними завдань кримінального судочинства (службові особи, які ведуть процес) або досягнення законного інтересу (потерпілий, обвинувачений, захисник, цивільний позивач і цивільний відповідач), утворює певний вид кримінально-процесуальної діяльності, яку і слід називати кримінально-процесуальною функцією [8, с.23]. Отже, поняттям «функція» охоплюються види, напрями діяльності суб'єктів кримінального процесу, обумовлені їх роллю, призначенням або метою участі у справі.

В.С. Зеленецький запропонував такі види кримінально-процесуальних функцій, які здійснює прокурор на різних стадіях процесу: контролю-пізнавальна; кримінального переслідування; державного обвинувачення; нагляду за додержанням законів; попередження злочинів (профілактична функція) [4, с.31-33]. На нашу думку, названі кримінально-процесуальні функції прокурора не можуть бути повною мірою прийнятні у сучасному кримінальному процесі, але, беручи їх за основу, ми зможемо навести вичерпний перелік функцій прокурора.

Зокрема, прокурор виконує наступні функції: прокурорський нагляд в кримінальному про-

цесі, кримінальне переслідування; участь в розгляді судом кримінальної справи; участь у судовому засіданні з питань щодо виконання вироків. Зрозуміло, кожна з функцій містить правові механізми, завдяки яким функціонує вся система прокурорської діяльності в кримінальному процесі. Ці механізми можна було б назвати «підфункціями», але, виходячи з вимог логічної будови функціональної структури прокурорської діяльності в кримінальному процесі, ми маємо пам'ятати, що і «підфункція» за певних умов набуває самостійності. Розглянемо більш детально зміст і механізм здійснення кожної з наведених функцій.

Прокурорський нагляд в кримінальному процесі та кримінальне переслідування. У Конституції України (ст. 121), Законі України «Про прокуратуру» (ст. 5) і КПК України (ст. 25) ідеться про здійснення прокурором нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство. Але серед визначених цими законами повноважень прокуратури відсутня функція кримінального переслідування. В той же час у сучасній науковій літературі ведуться дискусії з приводу її необхідності. Річ у тім, що проекти нового КПК України [14; 15] та Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року [13], розглядають кримінальне переслідування як одне із головних завдань діяльності прокуратури. Така функція наявна у законодавстві всіх європейських країн, країн СНД, окрім Киргизької Республіки, а також у рекомендаціях Ради Європи. Так, у п. 2 Рекомендації Комітету Міністрів державам – членам Ради Європи № R (2000) 19 від 6 жовтня 2000 року «Про роль прокуратури в системі кримінального судочинства» зазначається: в усіх системах кримінального судочинства прокурори приймають рішення про порушення і продовження кримінального переслідування; підтримують у суді кримінальне обвинувачення; подають апеляції на деякі судові рішення [20, с.202]. Про це ж йдеться і в Європейських керівних принципах з етики та поведінки прокурорів («Будапештські керівні принципи») від

31 травня 2005 року, які передбачають, що в усіх системах кримінальної юстиції прокурори вирішують питання про початок і продовження кримінального переслідування (п. 4) [20, с.216].

Офіційно на теренах колишньої Російської імперії, до складу якої входила і більша частина України, поняття «кримінальне переслідування» було зафіксоване в Статуті кримінального судочинства 1864 року, але в наступних українських кримінально-процесуальних кодексах 1922, 1927 і 1960 років про нього навіть не згадувалося. Єдину ґрунтовну монографію, присвячену здійсненню кримінального переслідування в кримінальному процесі, видано 1951 року М.С. Строговичем [18]. Навіть у Юридичній енциклопедії Національної академії наук України 2001 року вказано: «Термін „кримінальне переслідування” не вживається у кримінальному і кримінально-процесуальному законодавстві України. Відповідно до національного законодавства України він є близьким за значенням, хоча і не тотожним до поняття „розслідування кримінальної справи»» [21, с.400]. Однак деякі науковці стверджували, що функція кримінального переслідування хоча й не має окремого визначення в чинному законодавстві, але притаманна правоохоронним органам. Так, на думку А.М. Ларіна, кримінальне переслідування слід розуміти як специфічну кримінально-процесуальну діяльність, метою якої є формулювання і обґрунтування висновку про вчинення певною особою конкретного злочину [9, с.97]. Л.М. Давиденко та В.М. Куц, досліджуючи цю процесуальну функцію, стверджують, що вона як діяльність органів досудового слідства й прокурорів з викриття злочинця та доведення його провини на практичному рівні здійснювалась завжди [2]. М.В. Косюта наполягає на закріпленні функції кримінального переслідування в законодавстві України не лише тому, що вона наявна в законодавстві всіх європейських країн і рекомендаціях Ради Європи, а й тому, що фактично існує в Україні [7]. Такої ж позиції дотримуються В.С. Зеленецький, А.Б. Зозулінський, Г.М. Корольов, О.Я. Басва та інші [4; 5; 6; 1].

Але тут постають три важливі питання про те, чи є кримінальне переслідування функцією і якщо це так, то хто суб'єкт її здійснення і як воно співвідноситься з обвинуваченням, що його здійснює прокурор. Визначення кримінального переслідування саме як процесуальної функції ми довели вище, проаналізувавши поняття «функція» і «кримінально-процесуальна функція». Водночас, на наш погляд, кримінальне переслідування може бути у кримінальному судочинстві

функцією тільки одного суб'єкта – прокурора. І ось чому. З огляду на загальне визначення кримінально-процесуальних функцій зосередимо увагу на особливостях, властивих для функції кримінального переслідування. Одразу зазначимо, що специфічними ознаками цієї функції є, по-перше, обмежене коло суб'єктів її виконання, по-друге, обов'язковість здійснення кримінального переслідування суб'єктами кримінального судочинства і, по-третє, здійснення цієї функції як на досудових, так і судових стадіях кримінального процесу.

Обмеженість кола суб'єктів здійснення кримінального переслідування на відміну від виконання функції обвинувачення визначається змістом кримінального переслідування у справах публічного обвинувачення: викриття винних із застосуванням заходів кримінально-процесуального примусу, тобто порушення кримінальної справи, проведення у ній розслідування, обрання стосовно підозрюваного, обвинуваченого запобіжних заходів, примусове виконання слідчих дій тощо. Ці повноваження мають прокурор, орган дізнання, слідчий. А таких суб'єктів обвинувачення, як потерпілий, цивільний позивач та їх представники, звичайно ж, вказаними повноваженнями закон не наділяє.

Що ж до обов'язкового виконання кримінального переслідування суб'єктами кримінального судочинства зазначимо: справді, крім прокурора, орган дізнання і слідчий (знову-таки на відміну від згаданих вище суб'єктів обвинувачення – потерпілого, цивільного позивача та їх представників) зобов'язані здійснювати цю функцію у разі виявлення ними злочину. Однак у цьому випадку в їхній діяльності на протигагу прокурорській відсутня (тому що неможлива) така ознака функції, як здійснення кримінального переслідування на стадії судового розгляду справи. Переслідування особи, винної у вчиненні злочину, закінчується для органів дізнання направленням справи через прокурора слідчому з метою провадження досудового слідства, а для слідчого – направленням кримінальної справи з обвинувальним висновком прокурору. Таким чином, за логікою наведених суджень доходимо висновку, що єдиним суб'єктом кримінального переслідування в кримінальному судочинстві України повинен бути прокурор. Інші суб'єкти, зокрема орган дізнання і слідчий, виконують функцію розслідування кримінальної справи, а потерпілий, цивільний позивач та їх представники – функцію обвинувачення.

На моє переконання, наділення органів досудового слідства функцією кримінального пересліду-

вання є помилковим, оскільки, по-перше, наявність такої функції змушує їх обов'язково закінчувати розслідування складанням обвинувального висновку і, по-друге, особи, що провадять дізнання, і слідчі розслідують кримінальні справи не тільки з метою викриття винних, а й виправдання незаконно обвинувачених у вчиненні злочину.

Підтвердження висловленої позиції щодо наділення функцією кримінального переслідування тільки прокурора знаходимо у Концепції реформування кримінальної юстиції України: «Кримінальне переслідування – виключна процесуальна функція прокурора, яка полягає у висуненні ним від імені держави обвинувачення, направленні кримінальної справи до суду, підтриманні державного обвинувачення в суді, участі у перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній та касаційній інстанціях» [13]. На мій погляд, автори «Концепції...» помилково відносять участь прокурора у перегляді судових рішень в апеляційній і касаційній інстанціях до функції кримінального переслідування. Це окрема самостійна функція, завданням якої є не підтримання державного обвинувачення, а відстоювання позиції, висловленої прокурором під час підтримання державного обвинувачення в суді першої інстанції.

Дещо інакше підійшли до вирішення питання про функції кримінального переслідування і визначення суб'єкта її здійснення автори проекту Кримінально-процесуального кодексу України, підготовленого робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. У ст. 27 цього проекту вказано, що державним обвинувачем є службова особа органу прокуратури, до компетенції якої належить здійснення кримінального переслідування особи з моменту повідомлення їй про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, в тому числі пред'явлення обвинувачення та складання обвинувального акта, підтримання державного обвинувачення у суді, нагляд за виконанням судових рішень щодо кримінальних правопорушень.

Таким чином, процесуальна функція кримінального переслідування є правом і обов'язком тільки одного суб'єкта кримінального судочинства – прокурора. Це положення цілком логічно зумовлене процесуальним станом прокурора, визначеним чинним КПК України: не він порушує більшість кримінальних справ, а слідчий або орган дізнання. Але жодне порушення кримінальної справи не залишається без уваги прокурора. Він або погоджується з таким рішенням, або скасовує незаконну постанову. А згідно зі ст. 207

проекту КПК України, поданого народними депутатами України на розгляд Верховної Ради України, кримінальну справу порушує тільки прокурор. Це стосується і постанови про притягнення особи як обвинуваченого. Знову ж таки відповідно до ст. 232 згаданого вище проекту КПК України постанову про притягнення особи як обвинуваченого виносить прокурор. Стосовно обвинувального висновку не виникає жодних сумнівів, що це – акт кримінального переслідування прокурора. Адже саме з моменту його затвердження прокурором розпочинається кримінальне переслідування у формі державного обвинувачення в судових стадіях кримінального процесу. Тут слід визнати слушною пропозицію В.С. Зеленецького щодо виділення дій і рішень прокурора у кримінальній справі з обвинувальним висновком, одержаній ним від слідчого, в окрему стадію кримінального процесу – «Порушення державного обвинувачення», оскільки воно починається з моменту затвердження прокурором обвинувального висновку [3, с.16-17]. Ось чому державне обвинувачення як функція прокурора переходить з моменту затвердження прокурором обвинувального висновку на стадії досудового слідства в судову стадію провадження справ у суді першої інстанції. І тут вона продовжується за участю прокурора в попередньому розгляді справи суддею.

Кримінальне переслідування здійснюється прокурором шляхом нагляду за додержанням законів: органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, метою якої є забезпечення законності і своєчасності вжиття оперативно-розшукових заходів щодо виявлення ознак злочину й осіб, що його вчинили (ст. 103 КПК України); органами, які проводять дізнання і досудове слідство шляхом застосування повноважень, передбачених ст.ст. 109, 227 КПК України. Серед них головними щодо кримінального переслідування слід визнати повноваження, відповідно до яких прокурор: затверджує постанову про направлення справи органом дізнання для провадження досудового слідства, дає письмові вказівки про розслідування злочинів, обрання запобіжного заходу, доручає органам дізнання виконання постанов про затримання, привід, взяття під варту, проведення обшуку, виїмки, розшук осіб, які вчинили злочин і тому подібне, порушує кримінальну справу, бере участь у проведенні слідчих дій і сам може провести досудове слідство.

До функції кримінального переслідування необхідно віднести й участь прокурора у розгляді суддею подань слідчого, за якими прокурор дав згоду на провадження певних слідчих дій

або обрання запобіжного заходу у виді взяття під варту обвинуваченого чи обмеження інших прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві та розгляд суддею скарг на постанову про порушення кримінальної справи. В цих випадках прокурор відстоює свою позицію щодо кримінального переслідування конкретної особи.

Участь прокурора в розгляді суддею справи про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за не реабілітуючих підстав (ст.ст. 7-7², 8-10, 11¹ КПК України) також є елементом функції кримінального переслідування, тому що прокурор вважає за можливе закрити провадження у справі через суд стосовно особи, визнаної ним винною у вчиненні злочину, тоді як державне обвинувачення, розпочинаючись під час досудового слідства, обов'язково повинно має бути підтримане в суді першої інстанції.

Наступна функція – державне обвинувачення – є головною складовою функції кримінального переслідування, оскільки шляхом її здійснення прокурор досягає виконання завдання кримінального судочинства: «викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності» (ст. 2 КПК України).

Показова в даному разі позиція Верховного Суду США, який в одному з рішень сформулював, що прокурор не є звичайним учасником змагального процесу. До його повноважень належить безсторонній вплив на хід судочинства. Завдання його участі в суді полягає не в тому, щоб виграти справу, а в тому, щоб забезпечити справедливість. У певному сенсі прокурор – слуга закону. Метою його діяльності є те, щоб жоден, хто вчинив злочин, не unikнув відповідальності та жодного невинуватого не було засуджено і покарано [12, с.41]. Більш детально ця позиція виписана у каліфорнійських правилах про функції прокурора, а саме: а) прокуратура несе відповідальність за виконання обвинувальних функцій; б) прокурор є виконавцем правосуддя, його представником і службовою особою суду; під час виконання своїх функцій прокурор повинен виявляти відповідальність і розсудливість; в) обов'язок прокурора полягає в тому, щоб домагатися правосуддя, а не тільки винесення вироку [11].

Такі вимоги при виконанні функції підтримання державного обвинувачення закріплені в Рекомендації Комітету Міністрів державам – членам Ради Європи № R (2000) 19. Цим документом на державного обвинувача крім підтримання обвинувачення покладається обов'язок «дотримуватись і здійснювати захист прав лю-

дини, встановлених у Європейській Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод» [20, с.206]. Цим положенням повинні відповідати українське законодавство і практика його застосування при визначенні ролі державного обвинувачення у кримінальному судочинстві.

Вважаємо, функція підтримання прокурором державного обвинувачення закінчується з моменту винесення судом вироку, як обвинувального, так і виправдувального. У наступних стадіях – апеляційного і касаційного перегляду вироків і перегляду судових рішень в порядку виключного провадження, прокурор обґрунтовує свою позицію щодо заперечення або підтримки судового рішення.

У стадії виконання вироку діяльність прокурора набуває специфічного характеру. Відповідно до питань, які підлягають розгляду в судовому засіданні на цій стадії, прокурор виконує чотири функції: участь у вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням законів щодо визначення порядку застосування і відбуття засудженим покарання (ст.ст. 405¹, 407-408³, 410, 413 КПК України); участь у розгляді судом питань щодо застосування примусового лікування засудженого (ст. 411¹ КПК України); участь у розгляді клопотань про зняття судимості (ст. 414 КПК України); нагляд за законністю виконання вироків та інших судових рішень (ст. 415 КПК України). Стосовно трьох перших визначених мною функцій зазначу, що прокурор, який бере участь у розгляді вирішення судом питань, пов'язаних з виконанням вироку, вирішує під час здійснення кожної з них специфічні завдання про додержання законності. Це і є підставою для їх розподілу: наприклад, визначення порядку звільнення від відбування покарання вагітних жінок для прокурора з точки зору обґрунтування своєї позиції суттєво відрізняється від вирішення судом питання про застосування примусового лікування або зняття судимості. Водночас вважаємо за необхідне виокремити як функцію прокурора на стадії виконання вироку нагляд за законністю виконання вироків та інших судових рішень (ст. 415 КПК України). Ця норма КПК України має специфічний характер, тому що наділяє прокурора функцією нагляду вже поза кримінальним судочинством, надаючи йому повноваження зі здійснення нагляду у сфері кримінально-виконавчого права.

Список літератури

1. Баєв О.Я. Прокурор как субъект уголовного преследования: науч.-практ. пособ. / О.Я. Баєв. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 144 с.

2. Давиденко Л.М., Куц В.М. Кримінальне переслідування як форма прокурорської діяльності у сфері протидії злочинності // Вісник академії прокуратури України. – 2007. – № 1. – С. 83–90.
3. Зеленецький В.С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе. – Х.: Вища школа, 1979. – С. 16–17.
4. Зеленецький В.С. Функциональная структура прокурорской деятельности: Учеб. пособие / В.С. Зеленецький; Харьк. юрид. ин-т. – Х.: 1978. – 78 с.
5. Зозулинский А.Б. Задачи, полномочия, формы и методы деятельности государственного обвинителя: конспект лекций. – Х.: Фил. ИПКК прокуратуры СССР, 1983. – 26 с.
6. Королев Г.Н. Прокурорское уголовное преследование в Российском процессе. – М.: Юрлитинформ, 2006. – 360 с.
7. Косюта М. В. Перспективи реформування законодавства про прокуратуру // Вісник прокуратури. – 2007. – № 7. – С. 12–17.
8. Кримінальний процес України: Підручник / За ред. проф. Ю.М. Грошевого та доцента В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000.
9. Ларин А.М. Процессуальные гарантии и функции уголовного преследования. // Сов. гос. и право. – 1975. – № 7. – С. 97.
10. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу: процессуальные функции. – М., 1986.
11. Морган Т.Д., Ротанда Р.Д. Профессиональная ответственность. – Уестбери: «Фаундейшн Пресс инк.», 1993.
12. Орган прокуратуры Российской Федерации и Соединенных Штатов Америки: Правовые основы, структура, направления деятельности // Под ред. докт. юрид. наук, проф. Б.В. Коробейникова. – М.: Ин-т повышения квалификации руководящих кадров Генеральной прокуратуры РФ, 1996. – С. 41.
13. Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.
14. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, станом на вересень 2008 року.
15. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, представлений до Верховної Ради України народними депутатами Мойсиком В.Р., Вернидубовим І.В., Ківаловим С.В., Кармазіним Ю.А. – К., 2008.
16. Савицкий В.М. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. – М., 1975.
17. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1968. – Т. 1.
18. Строгович М.С. Уголовное преследование в советском уголовном процессе. – М.: Из-во АН СССР, 1951. – 151 с.
19. Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под общей ред. проф. П.А. Лупинской. – М., 1995.
20. Щерба С.П. Прокуратура в странах СНГ: правовой статус, функции, полномочия / С.П. Щерба, Т.А. Решетникова, О.А. Зайцев. – М.: Экзамен, 2007.
21. Юридична енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана. – 2001.

Стаття надійшла до редколегії 24 грудня 2010 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.К. Якимчуком.

G.P. Sereda

Functions of Prosecutor in Criminal Procedure of Ukraine

Summary

In the paper the functional structure of prosecutor's procedural activity is researched and the ways of its optimization are offered. The conclusion is valid that prosecutor executes the following functions: prosecutor's supervision in criminal procedure; criminal prosecution; participation in criminal trial; participation in court sessions on issues of sentence execution. Each of functions consists of legal mechanisms, owing to them whole system of prosecutor's activity operates in criminal procedure.

G.P. Sereda

Функции прокурора в криминальном процессе Украины

Аннотация

В статье рассмотрена функциональная структура процессуальной деятельности прокурора в современном криминальном процессе Украины и предложены пути ее оптимизации. Обоснован вывод, что прокурор выполняет следующие функции: прокурорский надзор в криминальном процессе, криминальное преследование; участие в рассмотрении судом уголовного дела; участие в судебном заседании по вопросам относительно выполнения приговоров. Каждая из функций содержит правовые механизмы, благодаря которым функционирует вся система прокурорской деятельности в криминальном процессе.